

wystarczająca, by nie tłumaczyć ich ze zbioru wydanego w Bonn. Jednocześnie autor sugeruje, że cytowane stwierdzenie pochodzi od niemieckich biskupów, podczas gdy w rzeczywistości jest to przywołany przez papieża fragment Adhortacji Apostolskiej z 25 marca 1992 r. *Pastores dabo vobis* o formacji kapłanów we współczesnym świecie.

Nie znajduje potwierdzenia w historii Kościoła zamieszczone na stronie 237 stwierdzenie o trwającym „z reguły około dziesięciu lat” procesie wyniesienia na ołtarze. Nawet wstępne procesy informacyjne przeprowadzane na szczeblu diecezjalnym trwają często po wielokroć dłużej, a czas upływający od śmierci świętego do jego kanonizacji bywał bardzo różnicowany: np. w przypadku św. Wojciecha czy św. Franciszka z Asyżu wynosił 2 lata, św. Brygidy Szwedzkiej 18 lat, św. Teresy z Ávila 40 lat, św. Jana od Krzyża 35 lat, by zaś przytoczyć też przykłady z XX w.: Maksymilian Kolbe oczekiwał na kanonizację 41 lat, a Edyta Stein 56 lat.

Uporczywie powtarzające się określenie wiernych świeckich jako laików (np. s. 69 nn) osiąga punkt kulminacyjny na stronie 240, gdzie mowa jest o Radzie Laików (chodzi o Papieską Radę ds. Świeckich – Pontificium Consilium pro Laicis). Tymczasem w języku polskim laik oznacza „człowieka nie znajdującego się na czymś, niekompetentnego w jakiejś dziedzinie, niefachowca, dyletanta”, zaś „ogół świeckich członków Kościoła katolickiego nie należący do kleru” to raczej laikat; forma „laik” jest oznaczona jako przestarzała (*Słownik wyrazów obcych*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2002).

Szkoda, że wskazane niedopowiedzenia czy potknięcia utrudniają odbiór książki poruszającej temat tak aktualny i ważny dla analizy transformacji Niemiec ostatniego dziesięciolecia. Doświadczenia dyskusji o kształcie systemu demokratycznego w integrującej się Europie pokazują, że do roli i opinii Kościołów przywiązuje się rosnącą wagę. Dzieje się tak nie tylko z uwagi na poszukiwanie rozwiązań ustrojowych, ale przede wszystkim dyskusję o aksjologicznych podstawach trwałej jedności Europy. Przykład Kościoła w Niemczech, łącząc formowanie demokracji obywatelskiej w nowych krajach federacji z ambicjami równoważenia dobra osoby ludzkiej pomiędzy politycznym pragmatyzmem a wolnorynkowym indywidualizmem, rysuje się jako przeciwwaga tendencji spychających wolność religijną wyłącznie do wymiaru prywatnego. Dlatego ujęcie zaproponowane przez Janusza Ruskowskiego może się stać punktem wyjścia do dalszych studiów nad rolą wspólnot wyznaniowych we współczesnej Europie.

Natalia Jackowska

JANUSZ DANECKI: *Arabowie*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2001, 432 ss., il., indeks, mapy.

Koniec dwudziestego i początek dwudziestego pierwszego wieku zaowocowały zwróceniem uwagi świata na problemy kręgu cywilizacji muzułmańskiej oraz konflikty, w których muzułmanie stanowią jedną ze stron. Za konsekwencję tego należy uznać wzmoczone zainteresowanie historyków, w tym polskich, kulturą, religią i historią świata arabskiego¹. Rodzimi uczeni analizowali powyższe kwestie od dawna. Omówili między innymi zagadnienia związane z islamem, jego narodzinami, genezą, przesłaniem oraz znaczeniem (Edward Szymański *U źródeł świętej księgi islamu*, Józef Bielawski *Islam – religia państwa i prawa*, Ryszard Piwiński *Mitologia Arabów*, Janusz Danecki *Islam – labirynt polityki i ideologii*), historią literatury arabskiej (J. Bielawski *Historia literatury arabskiej. Zarys*, J. Danecki *Literatura i kultura w imperium kalifów. Studium twórczości adabowej al-Mubarrada*), a także historią języka arabskiego (J. Danecki *Klasyczny język arabski*). Dzieje świata arabskiego stanowiły przedmiot ich analizy w mniejszym stopniu. Historię klasycznego świata arabskiego przedstawiła Danuta Madeyska

¹ Obszerny wykaz literatury do interesującego nas zagadnienia podał J. Danecki patrz *idem*, *Arabowie*, s. 407-416.

(*Historia świata arabskiego. Okres klasyczny. Od starożytności do roku 750*), natomiast kwestii rozwoju i upadku kalifatu bagdadzkiego przyjrzał się Jerzy Hauziński (*Burzliwe dzieje kalifatu bagdadzkiego*). Arabowie J. Daneckiego stanowią efekt modnych ostatnio badań nad światem arabskim i muzułmańskim. Wyjątkowość tej pracy tkwi w próbie uchwycenia historycznego rozwoju cywilizacji arabskiej. Celem tej analizy jest ukazanie specyfiki świata arabskiego oraz przybliżenie historii i kultury Arabów czytelnikowi.

J. Danecki jest profesorem Uniwersytetu Warszawskiego. Prowadzi studia nad językiem i literaturą arabską oraz światem islamu. Do tej pory ukazały się między innymi *Gramatyka języka arabskiego, Klasyczny język arabski, Współczesny język arabski i jego dialekty, Polityczne funkcje islamu, Podstawowe wiadomości o islamie*. Autor w swoim dorobku posiada również wiele przekładów literatury arabskiej².

Praca J. Daneckiego stanowi próbę analizy kultury świata arabskiego w jej historycznym rozwoju oraz islamu. Autor skupił się także na historii Arabów zwłaszcza w okresie starożytnym, aby uświadomić czytelnikom, że nie pojawili się oni na arenie dziejów dopiero w VII w. Celem pracy tego uczonego było również obalenie szeregu stereotypów dotyczących świata arabskiego. Jego zdaniem, opinie przedstawicieli innych kultur na temat muzułmanów są krzywdzące, co stanowi konsekwencję braku znajomości islamu oraz indywidualnych wierzeń i przesądów. J. Danecki zamierzał uniknąć wartościowania kultur – uznania jednych za rozwinięte, innych zaś za prymitywne, choć był świadomy, że „próba niewartościowania jest pewną postawą wartościującą”³. Autor obrał sobie także za cel ukazanie kultury świata arabskiego jako jednej z wielu oraz podkreślenie cech, które ją wyróżniają. Tę potrzebę tłumaczył negatywnymi opiniami na temat braku oryginalności kultury arabskiej.

We wstępie do pracy uczony zmagał się z określeniami „arabski” i „muzułmański” oraz wyznaczeniem granicy między tymi dwoma pojęciami. Dzieje kultury świata arabskiego możemy podzielić na trzy etapy: pierwszy – okres przedmuzułmański, drugi – rozwój świata islamu, w którym Arabowie odgrywali dominującą rolę oraz trzeci – powstanie państw arabskich. W przypadku pierwszej i trzeciej fazy określenie świata arabskiego nie stwarza trudności. W wypadku drugiej nie istnieje możliwość precyzyjnego wyznaczenia granicy między tym co arabskie, a co muzułmańskie. W związku z powyższym J. Danecki zaliczył do kultury świata arabskiego „wszystko to, co się rozwijało pod panowaniem dynastii arabskich (Umajjadów, Abbasydów) do wieku XIII”⁴. W odniesieniu do późniejszego okresu za świat arabski uznał te obszary, które Arabowie zajmują do czasów współczesnych.

Praca J. Daneckiego składa się z trzydziestu sześciu rozdziałów. Pierwsze cztery autor poświęcił historii świata arabskiego w okresie starożytnym. Omówił w nich dzieje Półwyspu Arabskiego w epoce hellenizmu, przedstawił informacje autorów starożytnych na temat Arabów, poddał charakterystyce życie polityczne, gospodarcze i religijne Nabatejczyków oraz Palmyreńczyków (losy tego drugiego ludu J. Danecki nakreślił w dużym skrócie), a także przeobrażenia świata arabskiego w okresie rywalizacji między Bizancjum a Persją. W kolejnych trzech rozdziałach autor poddał analizie okres *dżahilija*⁵. Scharakteryzował struktury plemienne oraz zwyczaje Arabów, język, a także poezję staroarabską. Omówił utwory najważniejszych poetów staroarabskich, ich tematykę, budowę oraz znaczenie. Należy zaznaczyć, że poezję okresu *dżahilija* znamy dzięki islamowi. W VIII w. rozpoczął się okres jej spisywania w celu prowadzenia badań językoznawczych oraz studiów nad tekstem Koranu. Rozdziały od ósmego do jedenastego dotyczą wystąpienia Mahometa

² Przykładowo: Ibn Hazm, *Naszyjnik gołębiczy. O miłości i kochankach*, tłum. J. Danecki, Warszawa 1976; Al-Hamadani, *Makany. Opowieści łotrzykowskie*, tłum. J. Danecki, Warszawa 1983; *Klasyczna poezja arabska. Poezja epoki Abbasydów*, oprac. J. Danecki, Warszawa 1988; Ali Ibn Abi Talib, *Aforyzmy*, tłum. J. Danecki, Warszawa 1990; *Poezja arabska. Wiek VI-XIII*, oprac. J. Danecki, Kraków 1997.

³ J. Danecki, *Arabowie*, s. 10.

⁴ *Ibidem*, s. 13.

⁵ *Dżahilija* – okres „niewiedzy”.

oraz pojawienia się nowej religii monoteistycznej. J. Danecki przedstawił także treść i budowę Koranu oraz dogmaty islamu. Podczas analizy religii Arabów autor powoływał się na tekst świętej księgi muzułmanów. Następne cztery rozdziały *Arabów* zostały poświęcone panowaniu kalifów „sprawiedliwych” (632-661) oraz rządowi dynastii Umajjadów (Omajjadów). J. Danecki skupił się na pierwszym etapie podbojów arabskich, poddał analizie ich przyczyny oraz omówił zagadnienie *dżihadu*. Ukazał również organizację kalifatu Umajjadów, proces arabizacji państwa oraz kwestię zwierzchności Arabów nad stworzonym przez nich imperium muzułmańskim. W rozdziałach od szesnastego do dwudziestego autor omówił dzieje dynastii Abbasydów (750-1258). Przedstawił również narodziny kultury islamu, w których czynny udział brali nie tylko Arabowie, ale także inne ludy zamieszkujące państwo. Procesom związanym z przemianami na polu kultury J. Danecki poświęcił kolejne osiem rozdziałów. Poddał w nich charakterystyce sztukę islamu, skupił uwagę na zagadnieniu ikonoklazmu – podał przyczyny, które kierowały jego zwolennikami, omówił ornamentykę arabską, architekturę religijną i świecką, poddał analizie pismo arabskie, klasyczną poezję arabską, kulturę elit oraz kulturę mas, rozwój doktryn prawnych oraz szkół prawa (malikickiej, hanafickiej, hanbalickiej, szafickiej). Autor przedstawił także nurty polityczne islamu oraz powstanie i rozwój ruchu mistycznego zwanego sufizmem. Rozdział dwudziesty dziewiąty poświęcony został muzułmańskiej Hiszpanii – przejściu jej przez Arabów, przekształceniu emiratu Umajjadów hiszpańskich w kalifat, rozwojowi literatury, nauki i sztuki. J. Danecki przyjrzał się między innymi kwestii rzekomej odrębności kultury arabskiej Hiszpanii wywołanej izolacją Półwyspu od reszty świata arabskiego. Jego zdaniem, owa izolacja miała charakter wyłącznie polityczny, nie doszło natomiast do odosobnienia Hiszpanii na płaszczyźnie kultury. W kolejnej części pracy autor omówił wpływ nauki i kultury arabskiej na rozwój myśli w Europie. Podkreślił rolę Arabów w kształtowaniu nowych dziedzin wiedzy (trygonometria) oraz we wprowadzeniu rozdziału między nauką a paranauką. W rozdziale trzydziestym pierwszym i trzydziestym drugim J. Danecki skupił uwagę na kulturze państwa Mameluków oraz działalności dwóch uczonych – teologa Ibn Tajmijji (1263-1328) i historiozofa Ibn Chalduna (1332-1406). Ibn Tamijja był orędownikiem powrotu do ideałów islamu. Jego poglądy zostały wykorzystane przez Mameluków do walki z przeciwnikami. Z kolei Ibn Chaldun dokonał podsumowania osiągnięć cywilizacji muzułmańskiej, poddał charakterystyce jej rozwój oraz dał podstawy dla nowoczesnego rozumienia procesów politycznych i historycznych. Ostatnie cztery rozdziały pracy dotyczą sytuacji Arabów poczynając od XVIII wieku, a na czasach współczesnych kończąc. J. Danecki przedstawił w nich genezę konfliktu arabsko-palestyńskiego. Jego zdaniem, przyczynę tego konfliktu stanowiło postrzeżenie Żydów przez Palestyńczyków jako kolonizatorów. Izrael podkreślał swoją wyższość gospodarczą i kulturową nad Arabami oraz głosił potrzebę misji cywilizacyjnej wśród Palestyńczyków. W kolejnym rozdziale autor omówił ukierunkowanie świata arabskiego na Zachód oraz jego skutki – rozwój arabskiego nacjonalizmu oraz fundamentalizmu. Zwrócił uwagę na stanowisko państw arabskich po II wojnie światowej, które ropę naftową traktowały jako kartę przetargową w kontaktach z Zachodem. Ropa okazała się czynnikiem unifikującym państwa arabskie. Ponieważ Zachód uznał zjednoczenie świata arabskiego za niebezpieczne, postanowił położyć mu kres – zainicjował konflikt iracko-irański oraz stopniową izolację Libii. J. Danecki podkreślił, że w odpowiedzi na to na terenie państw arabskich powstały fronty nacjonalistyczne oraz panislamistyczne. Obie idee legły u podstaw fundamentalizmu, który okazał się najgroźniejszą bronią muzułmanów w walce z Zachodem. Autor za przyczynę jego narodzin uznał zetknięcie tradycji arabskiej z materialnym bogactwem płynącym z Zachodu. Aby zyskać poparcie społeczeństwa, fundamentaliści oskarżają europejski model egzystencji o przyczynianie się do wielu nieszczęść, a demokrację uznają za równą niewierze. J. Danecki uważa, że w przyszłości relacje między islamem a nacjonalizmem doprowadzą do powstania dwóch modeli państw arabskich – świeckich państw zindustrializowanych oraz religijnych państw muzułmańskich. Ostatni typ charakteryzowałby się podziałem społeczeństwa na muzułmańską elitę oraz społeczność plemienną. Zdaniem uczonego, istnieje jeszcze trzecia droga – narodziny jednego państwa muzułmańskiego łączącego wszystkich wyznawców Allacha. Tym sposobem doszłoby do odrodzenia kalifatu. J. Danecki przyjrzał się także kwestii

terroryzmu. Jego zdaniem, świat arabski nie żyje terroryzmem w takim stopniu, w jakim przedstawia to Zachód. Według autora, państwa zachodnie świadomie wyolbrzymiają ten problem, ponieważ nie potrafią sobie z nim poradzić. W rzeczywistości świat arabski charakteryzuje rozdarcie między tradycją a Zachodem, jego przyszłość jest niejasna. Czerpanie wzorów z Zachodu doprowadzi do połączenia się państw arabskich ze światem zachodnim, natomiast tradycja i fundamentalizm postawią te państwa w opozycji do reszty świata.

Arabowie J. Daneckiego stanowią próbę całościowego omówienia historycznego i kulturalnego rozwoju świata arabskiego. Należy zaznaczyć, że pomiędzy zagadnieniami związanymi z kulturą a opisem wydarzeń politycznych istnieje równowaga. Nowe ujęcie tej tematyki wyróżnia *Arabów* J. Daneckiego spośród innych prac poświęconych cywilizacji arabskiej. Zaletą tej pracy jest próba odburzenia Arabów. Autor pokazuje, że fundamentalistyczny terroryzm nie jest ważny dla muzułmanów. Istotniejszą kwestią okazuje się próba pogodzenia dwóch modeli egzystencji. W przypadku jej niepowodzenia Arabowie będą zmuszeni wybrać jedną z dróg, która zadecyduje o ich dalszych losach.

Małgorzata Delimata

Noty

Stanisław Sierpowski (red.): *Polska na tle procesów rozwojowych Europy w XX wieku*, Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, Poznań 2002, 331 ss.

Początek nowego wieku stworzył okazję do dokonania ocen i analiz wydarzeń minionego okresu. Praca napisana pod redakcją znanego historyka dziejów powszechnych Stanisława Sierpowskiego stara się odpowiedzieć na pytania dotyczące miejsca i roli Polski w tych przeobrażeniach. Materiały w niej zamieszczone stanowią efekt wieloletnich poszukiwań badaczy o uznanym dorobku naukowym. Na publikację składa się 16 referatów zaprezentowanych podczas konferencji, która odbyła się w Poznaniu w dniach 23-24 listopada 2002 r. Autorzy referatów, głównie z ośrodków badawczych w Polsce, próbują odpowiedzieć na pytanie o rolę Polski w procesach rozwojowych Europy w XX w., koncentrując się na kluczowych dla egzystencji każdego państwa zagadnieniach: polityce zagranicznej, polityce bezpieczeństwa, problemach mniejszości narodowych, społeczeństwie oraz zagadnieniach dotyczących wojskowości i sportu.

Spśród wielu interesujących tekstów wymienić można kilka najciekawszych poświęconych m.in.: problemom politycznym (S. Sierpowski *Polska w Europie, Europa w świecie*, P. Łossowski *Kwestia polska i polityka zagraniczna*, Z. Zieliński *Polska w dyplomacji watykańskiej*, R. Wapiński *Świadomość polityczna*, B. Miśkiewicz *Wojsko*, J. Kiwierska *W sercu Europy. Kwestie bezpieczeństwa*, B. Koszel *Rola i miejsce Polski w integracji Europy*, A. Czubiński *Mity, legendy i polska rzeczywistość historyczna. Polskie spory o XX wiek.*), problemom społecznym (J. Żarnowski *Spoleczeństwo*, P. Hauser *Problem mniejszości narodowych*, W. Rojek *Polacy w diasporze europejskiej*, W. Wrześniński *Polacy – Niemcy. Stereotypy*, A. Skrzypek *Polska – Rosja. Stereotypy*) oraz sprawom kultury (C. Madajczyk *Kultura*, W. Lipoński *Sport*).

Na szczególną uwagę zasługuje opracowanie pióra Piotra Łossowskiego, cenionego historyka dziejów II RP i państw bałtyckich. Zwrócono w nim uwagę, że tuż po odzyskaniu niepodległości Polska borykała się z wieloma problemami politycznymi, ekonomicznymi i społecznymi. Autor konstatuje, że w oczach innych państw Polska chciała uchodzić za kraj popierający pokojową politykę międzynarodową i przestrzegający postanowień traktatów międzynarodowych. Liczne zabiegi